

Н. А. ТКАЧОВА. ІДЕОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Обґрунтовуються суспільна необхідність та соціальна роль ідеологічного, виховного напрямку діяльності держави. Наголошується на особливому значенні правової ідеології, яка становить юридичний фундамент життєдіяльності суспільства і держави. Досліджується механізм правового впливу, його зміст, структура та взаємодія її складових, що уможлиблює підвищення ефективності правового виховання.

Ключові слова: ідеологічна функція держави, правова ідеологія, правове регулювання, правовий вплив, принципи права, правове виховання.

Обосновываются общественная необходимость и социальная роль идеологического воспитательного направления деятельности государства. Акцентируется на особенном значении правовой идеологии, являющейся юридическим фундаментом жизнедеятельности общества и государства. Исследуется механизм правового воздействия, его содержание, структура и взаимодействие ее составляющих, что способствует повышению эффективности правового воспитания.

Ключевые слова: идеологическая функция государства, правовая идеология, правовое регулирование, правовое воздействие, принципы права, правовое воспитание.

The article substantiates the need for public and social role of ideological re-education activities of the state, taking into account the fact that the legal literature does not pay attention to the investigation of this problem. Focuses on a special significance of legal ideology, which is the legal foundation of society and state. In this context, investigate the mechanism of legal impact, its content, structure and interaction of its components, thereby increasing the effectiveness of legal education.

Key words: the ideological function of the state, legal ideology, legal regulation, legal impact, legal principles, legal education.

Розвиток будь-якої держави, життєдіяльність усього соціального організму передбачають наявність ідеології. Проблема ідеології надзвичайно важлива і має привернути увагу не тільки юристів, а й філософів, соціологів, психологів, педагогів. За визначенням академіка О.Л. Копиленка «Ідеологія – це система основоположних ідей, понять, поглядів, у відповідності з якими формується світогляд і життєва позиція особи, соціальних груп, всього суспільства. Без базових інтегруючих ідеологічних настанов і мотивів ні особа, ні держава, ні суспільство існувати не можуть»¹. Отже, ідеологія повинна бути в центрі уваги в Україні. Значення ідеологічної функції держави особливо зростає в сучасних умовах ідеологічної кризи, тому що віра в ідеали – вищі начала буття – свободи, справедливості, рівності, які властиві класичній концепції природного права, підносять людську особистість, її гідність на рівень найвищих цінностей, а відтак, потрібні, необхідні як державі так і суспільству. Завдання держави полягає у створенні умов для духовного зростання громадян, підтриманні ідеології, орієнтованої на загальнолюдські ідеали і цінності, з метою усвідомлення людиною її вищого обов'язку – служити правді і справедливості.

У зв'язку з особливою небезпечкою деідеологізації, її негативних наслідків постає завдання визначення та обґрунтування змісту державної ідеології, як

© ТКАЧОВА Наталія Авксентіївна – кандидат юридичних наук, доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії, історії та конституційного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

загальнолюдської ідеології, що базується на всесвітньо визнаних морально-етичних, правових цінностях – демократичних, гуманістичних інститутах, правових принципах та ідеалах. Це передбачає необхідність дослідити роль та призначення правового впливу, що уможливило реалізацію ідеологічної (виховної) функції права, мета якої – духовне формування особистості, без чого побудова в Україні правової держави не здійсниться.

Неперевершеним зразком духовно-гуманістичного, а не механістичного, заформалізованого осмислення держави і права є вчення видатних філософів, зокрема: Арістотеля, Г.В.Ф. Гегеля, І. Канта, Платона, Ж.Ж. Руссо. Держава, яка за визначенням Г.В.Ф. Гегеля є вищою і найдосконалішою формою суспільного життя, органом управління у масштабі всього суспільства, базуючись на принципах соціальної справедливості, за допомогою права має виступати як «моральний універсам» – найбільш ефективний засіб мобілізації зусиль всіх членів суспільства для виконання загальносоціальних проблем. Головний постулат феномену ідеології – висновок про існування у її змісті основоположних ідей, які закладають базу для правової системи держави, являють собою незаперечні вимоги до творчо-перетворювальної діяльності у сфері державно-правової дійсності. Особливе значення у змісті ідеології має правова ідеологія, зокрема правові ідеали. Носієм правових ідеалів є фундаментальні, наскрізні ідеї – принципи права, що втілюють загальнолюдські цінності і становлять необхідний нормотворчий матеріал у політико-ідеологічному розумінні.

Ідеологічна функція держави, базовою основою якої є природне право, що органічно пов'язане з усією цілісністю світової цивілізації, має велике значення у реалізації прав людини, побудови правової держави. Тому не можна погодитися з тим, що у науковій і навчальній літературі, у ракурсі спектру функціональних можливостей держави, вона майже зникла. Відбувається її підміна на культурну функцію, яка полягає у створенні гарантій реалізації культурних прав та свобод людини і громадянина: права на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; свободу віросповідання та ін.² Звичайно держава не повинна нав'язувати суспільству диктатуру якоїсь одної ідеології, що спирається на силу влади, яка відображає інтереси певних класів або соціальних угруповань людей. Разом з тим, виходячи з конституційного принципу багатоманітності, ідеологічного плюралізму, слід звернути увагу на те, що нині дуже поширеним є уявлення про так звану деідеологізацію науки, політики, конституцій, взагалі суспільного життя. Державницька позиція має бути спрямована на створення умов по вихованню в свідомості людей, суспільства в цілому ціннісних духовних орієнтирів. Ідеологічна багатоманітність має ґрунтуватися на пріоритетності загальнолюдських ідеалів, втілених у праві. Особлива роль у реалізації ідеологічної функції держави належить юридичній науці, зокрема теорії держави і права – фундаментальній юридичній дисципліні загальнотеоретичного характеру і значення не тільки в межах юриспруденції, а й в усій системі наукового пізнання в цілому. Ідеологічна функція органічно впливає з самої природи теоретичного мислення, кінцевим результатом якого є народження ідей, що мають теоретичне і практичне значення для прогресивного перетворення суспільства, побудови правової держави. Право як і держава являють собою невід'ємний компонент суспільного розвитку, соціального перетворення, необхідний інструмент забезпечення законності, свободи і справедливості і у цьому своєму сенсі вони розвиваються та удосконалюються за аналогічними, об'єктивно існуючими природними загальнолюдськими ідеалами і цінностями. Тому стає очевидним висновок

дослідників про те, що «у теорії держави сформувалася «функція держави», яка відображає реальний процес функціонування держави, що знаходить свій прояв у певних напрямках її діяльності з реалізації цілей і завдань, обумовлених як класовою, так і загальнолюдською сутністю держави, її соціальним призначенням» (підкреслено мною – Н.Т.)³. Сучасною юридичною наукою запропонована трактовка функцій держави не тільки як напрямів її діяльності, а й механізму державного впливу на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей за допомогою ідеологічного ціннісно-орієнтаційного правового чинника щодо дотримання принципів права, які ґрунтуються на ідеалах справедливості, свободи, рівності, відповідальності і відображають духовно-гуманістичну сутність, «дух права». Таким чином, за передумов утвердження переважної дії в суспільстві духовних факторів, створення стабільного правового порядку і законності, виникає необхідність у правовому регулюванні, предметом якого є найважливіші для держави, об'єднань людей і конкретних осіб суспільні відносини. **Правове регулювання** – це дія права на поведінку людей, їх груп і всього суспільства за допомогою спеціальних, специфічно-юридичних засобів (норм права, правовідносин, тощо), через систему яких забезпечується здійснення державою цілеспрямованого владного юридичного впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, охорони та прогресивного розвитку. Правове регулювання не може реалізовуватися поза правового впливу бо «правове регулювання, як цілком влучно зазначає В.Ф. Марчук, – це управління людьми»⁴. Правовий вплив за своїм обсягом і змістом категорія набагато ширша ніж правове регулювання, тому що воно охоплює не тільки власне нормативний вплив через систему спеціальних юридичних засобів, а й дію права за допомогою неюридичних психологічних, педагогічних, ідеологічних, соціальних, інформаційних та інших механізмів на громадську та індивідуальну свідомість, а отже, на суспільне життя з метою встановлення правопорядку. Тому поняття «правове регулювання» і «правовий вплив» не є однозначними. Як визначає С.А. Комаров, «правове регулювання є однією з форм правового впливу і співвідноситься з останнім як частина і ціле»⁵. Таким чином, «правовий вплив – це взятий у єдності й різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою соціальних, ідеологічних, інформаційних та юридичних механізмів»⁶. Сказане дозволяє визначити **механізм правового впливу** як систему взятих в єдності юридичних і неюридичних засобів за допомогою яких здійснюється правовий вплив на свідомість і поведінку людей з метою введення їх діяльності у цивілізований напрям розвитку суспільних відносин відповідно до ідеологічних цілей і завдань держави. Ідеологічним напрямом правового впливу на суспільне життя є підвищення рівня правової свідомості і правової культури, формування прогресивних, цивілізованих правових ідей, принципів тощо. Важлива роль у ефективному функціонуванні механізму правового впливу належить психолого-педагогічним засобам, тому що без суб'єктів права юридичний механізм, функціонування якого безпосередньо пов'язано із свідомою діяльністю, не зможе реалізуватися. Дієвість права, його норм опосередковує природна регулятивність правосвідомості, правової культури. Ось чому надзвичайно важливого значення набуває цілеспрямований педагогічний правовиховний процес, у якому виявляється психолого-педагогічне мистецтво правознавців. Оскільки психолого-педагогічні умови забезпечують ефективність формування правосвідомості, правової культури, а відтак і ефективність правового регулювання, уявляється доцільним категорію «механізм правового впливу» розглядати у широкому розумінні тому що його зміст не обмежується тільки механізмом правового регулювання. У зв'яз-

ку з тим, що правовий вплив здійснюється не тільки юридичними засобами, перед вченими постає завдання подальшого дослідження цього правового явища. Таким чином, **механізм правового впливу** доцільно розглядати як комплексну категорію, яка охоплює не тільки механізм правового регулювання, тобто юридичні засоби впливу на суспільні відносини (юридичні норми, правовідносини, акти тлумачення і застосування правових норм та ін.), а й такі важливі його складові як правосвідомість, правову культуру, правові принципи, правомистецький процес⁷. Необхідно зазначити, що в юридичній літературі суть структурного складового механізму правового впливу – «правомистецький (мається на увазі правотворчий) процес», полягає у мистецтві правотворчих державних органів, установ, громадських організацій, їхньому вмінні розробляти, створювати загальнообов'язкові правила поведінки, нормативні акти, враховуючи при цьому реальні можливості і наслідки. Однак не треба забувати про особливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин правової свідомості і правової культури, які є базовими чинниками державотворчого процесу і опосередковують не тільки правотворчий процес, а й усі стадії механізму правового регулювання тому що визначають свідомовольову поведінку соціальних суб'єктів. Отже, правова свідомість і правова культура – це основа основ правового регулювання і залежно від їхнього рівня розвитку підсилюють або ж навпаки нівелюють його позитивний ефект. Таким чином, поняття «правомистецький процес» більше відповідає природі самого права, призначення якого полягає у розвитку та вдосконаленні особистості, суспільства в цілому. Тому «правомистецький процес» має зайняти центральне місце в системі складових механізму правового впливу, з точки зору функціонування, утвердження загальнолюдських ідеалів, що зумовлюється ефективністю, майстерністю формування правосвідомості, правової культури.

Історичний досвід свідчить – на формування державності, тієї або іншої суспільної структури і устрою життя, суттєво впливає ідеологія, рівень розвитку свідомості, правової, духовної культури. Доцільно підкреслити – високий рівень правової свідомості і правової культури може бути досягнутий за умов наполегливої правовиховної роботи, зокрема майстерності педагогічної дії викладачів-правознавців освітньої галузі. Як переконливо визначають А.С. Васильєв, В.В. Іванов «правовий вплив багато в чому зводиться до виконання правом інформативної і виховної функцій і здійснюється по двох каналах – інформаційному (за допомогою правових норм суб'єкти права одержують відомості про позицію держави – дозволена, необхідна або заборонена поведінку) і ціннісно-орієнтаційному (оскільки через право суспільство засвоює цінності, напрацьовані людством, що передаються за наступництвом)»⁸. Беручи до уваги те, що теорія правового виховання можлива лише на стику наук, зокрема юридичної та педагогічної, доцільно до змісту поняття «правомистецький процес» включити виховний (педагогічний) аспект, який передбачає його наповнення розробленою у психолого-педагогічній науці методологією та методикою правовиховної роботи, формування правосвідомості, правової культури. Для того, щоб зрозуміти сутність та призначення механізму правового впливу як системи, доцільно, осмисливши його структуру, виокремити правомистецький процес у якості головного складового з точки зору впливу права на свідомість і поведінку людей, а отже, і на суспільні відносини, досягнення процвітання суспільства в цілому. Підґрунтям правомистецького процесу у його виховному (педагогічному) сенсі має виступати правова ідеологія, правовий психолого-педагогічний матеріал (правові ідеали, основні наскрізні ідеї-принципи права, результати), що становлять онтологічну базу при узагальненні та творчому опрацюванні якої, за допомогою спеціального інструментарію, педа-

логічної майстерності, формується внутрішній орієнтир поведінки, усвідомлення права як соціальної і особистісної цінності. Отже, механізм правового впливу має охоплювати педагогічний правомистецький процес, психологічний світ індивіда, волю й почуття людини, її переконання, ціннісні орієнтації. Це сприяє підвищенню ефективності, удосконаленню формування правосвідомості, правової культури, а відтак правової форми суспільних відносин, забезпеченню впровадження соціально-економічних, політичних і духовних змін у нашій країні, зміцненню законності і правопорядку. Правова ідеологія як форма загальнолюдської, загальнодержавної ідеології, правовиховна робота мають вбирати у себе загальнолюдські цінності, юридично відображати їх і забезпечуватися державою, яка, будучи органом влади та управління в масштабі всього суспільства виступає стрижневим елементом, ядром його політичної системи. Саме через державу, через її ідеологічні зусилля реалізується влада права в суспільстві, захист суспільного життя. Тому ідеологічну функцію держави можна визначити як один із найсуттєвіших напрямів її діяльності по управлінню суспільством. Ось чому надзвичайно важливими є роль держави у вирішенні завдання по формуванню належної правосвідомості, правової культури у кожного громадянина, від чого залежить її повноцінна діяльність як найважливішої складової частини політичної системи суспільства. У цьому зв'язку стає цілком зрозумілим, логічним вже сформоване в юридичній літературі трактування поняття правового виховання як передусім цілеспрямованої, послідовної, систематичної та системної діяльності держави по формуванню і підвищенню правової свідомості і правової культури, правомірної поведінки. Не треба забувати, що теорія феномена юриспруденції, визначення її понять, категорій, встановлення закономірностей виникнення і подальшого розвитку державно-правових явищ, їхніх функціональних зв'язків – це не тільки і навіть не стільки «формально-юридична», скільки політико-ідеологічна, виховна теорія. Посилення виховного, соціокультурного потенціалу права відповідає сучасній логіці розвитку освіти у контексті гуманістичної парадигми виховання. Отже, змістом реалізації державою ідеологічної функції, спрямованої на підтримання ідеології ствердження і забезпечення панування права, має виступати дієвість механізму правового впливу на суспільне життя, стратегія виховуючого правового навчання, а важливим методом – переконання.

Теоретичний аналіз проблеми дозволяє більш чітко визначити, що ідеологічна функція держави обґрунтовує її державницьку позицію, сам процес впливу на суспільні відносини, формування світогляду, життєвої позиції особи, соціальних груп, а відтак і суспільства, що водночас забезпечує визначення перспектив розвитку держави. Тому безідеологічне існування держави, повна деідеологізація – криза ідеології, духовності є неприпустимими. Вимоги деідеологізації не повинні поширюватися на державно-правову політичну визначеність. Держава покликана заборонити агресивну з точки зору сучасної парадигми права людиноненавистницьку ідеологію (шовіністичну, фашистську, расистську) і належним чином гарантувати захист людини від асоціальної ідеології, який забезпечує їй і суспільству розвиток, процвітання. Ідеологічній багатоманітності має бути притаманне напрацьоване людством протягом тисячоліть морально-етичне, духовно-культурне наповнення. В сучасних умовах втрати ідеологічних орієнтирів створюється поле для зловживань, ігнорування основ прав і свобод людини, порушень законності. Ось чому принципового значення набуває проблема гарантовано-результативного ідеологічного захисту духовного ціннісно-орієнтаційного стану особистості, суспільства. Перше місце у її вирішенні повинно належати державі шляхом створення надійних конституційних гарантій, які забезпечать такий

захист, а отже, ефективність правового регулювання суспільних відносин. У цьому контексті має реалізуватися роль права як ідеологічного, виховного феномена. Оскільки політико-правова ідеологія розвинених держав дістає своє відображення передусім у конституціях країн, стратегічним шляхом конституційного розвитку України як демократичної держави має бути подолання девальвації гуманістичних цінностей, що потребує доопрацювання статті 15 Конституції України 1996р. Правові приписи ст. 15 Конституції України необхідно чітко виписати. Головною умовою та ознакою демократії, правової державності є гуманістичний загальнолюдський вимір, підвищення ролі впливу права на свідомість і поведінку особистості. Тому доцільне подальше дослідження вченими проблеми вдосконалення механізму правового впливу на суспільні відносини, закріплення на конституційному рівні у якості ідеологічної основи пріоритету загальнолюдських цінностей, формулювання понять «правова держава», «верховенство права», його принципів. Це сприятиме уникненню моральної, духовної деградації, інтелектуального спустошення України у нелегкий час ідеологічної трансформації. Проведення конституційної реформи має передбачати підвищення ролі ідеологічних факторів у житті суспільства, посилення ролі та значення ідеологічної функції держави, правової ідеології, виховання у душі права. Це уможливить підвищення рівня суспільної свідомості, правової культури суспільства, а отже, зміцнення правової законності і правопорядку. Через демократію, а відтак охорону правопорядку, побудову правової державності пролягає шлях реальної інтеграції України до європейського світового товариства.

1. *Теорія держави і права*. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – С. 29. 2. *Кельман Н.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М.* Загальна теорія держави та права: Підручник. – Львів: Новий Світ – 2000, 2005. – С. 71. 3. *Актуальні проблеми теорії держави і права*. Ч. I: Актуальні проблеми теорії держави: Навч. посіб. / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, С.М. Легуша, Н.М. Пархоменко, Т.О. Пікуля, Н.В. Пронюк. – К.: КНТ, 2008. – С. 121. 4. *Марчук В.М., Ніколаєва Л.В.* Нариси теорії права: Навч. посіб. – Вид. 2-е доп. – К.: Книга, 2004. – С. 239. 5. *Комаров С.А.* Общая теория государства и права. – М.: Манускрипт, 1996. – С. 60-61. 6. *Кельман Н.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М.* Цит. праця. – С. 543. 7. *Комаров С.А.* Цит. праця. – С. 286. 8. *Теорія права і держави*: Підручник / А.С. Васильєв та ін. – Х.: ТОВ «Одісей», 2007. – С. 252.